

קריאה, כתיבה, ודיגיטליות: הבנה אוריינית בעידן האלקטרוני

תקציר

יכולות השפה מהוות בסיס לאוריינות ביקורתית מפותחת, כאשר זו מוגדרת כיכולת הקורא לתפוס, לאחד ולפתח רעיונות ומשמעויות הכלולות בתוך הטקסט. אוריינות מפותחת נשענת גם על היכולות הקוגניטיביות הכלליות וגם על היכולות השפתיות. ניתן למנות שבע יכולות מנטליות, החיוניות לפיתוח אוריינות מפותחת. להלן נציג בקצרה את תוצאות המחקרים המודרניים על אודות היכולות הללו.

יכולות קוגניטיביות

א. זיהוי (identification)

היכולת לזהות אותיות, סימנים ומילים. יכולת הזיהוי כוללת זיכרון ושחזור הסימן המוכר. יכולת זיהוי האותיות היא סוג של יכולת כללית יותר של זיהוי צורות. מחקרים מצביעים על כך, כי בדומה לדקדוק השפה, מספר קטן יחסית של צורות מוגדרות מעניק לנו את היכולת להכיר אלפי צורות מורכבות. יכולת השפה ויכולת לזהות ולמייין צורות קשורות שתיהן להמיספרה השמאלית של המוח. חשוב לציין, כי בתהליך קליטת הטקסט, מטושטש הגבול בין הסימנים שאינם נמצאים על הנייר ונראים על ידי הקורא לבין הסימנים המדומיינים על ידו. "תופעת פרקיי" ידועה היטב בפסיכולוגיה ומביאה אותנו למסקנה, כי בתהליך הראייה אין הבדל מהותי בין האובייקט הממשי לבין תוצאת הדמיון. מסקנה זאת חשובה מאוד עבור תהליך הקריאה. הקוראים פחות רואים את מה שבאמת מופיע על העמוד המודפס, אלא מדמיינים דימויים של מילים ואותיות בראשיהם. תופעה זאת, כאשר רק חלק מהטקסט נתפס באופן ויזואלי ומרביתו נתפס בצורה קוגניטיבית בלבד, מאפשרת לנו קריאה מהירה כשניתן לקרוא יותר מ-200 מילים בדקה עם הבנה טובה. יכולת הזיהוי מהווה יכולת מפתח עבור פיתוח האוריינות.

ב. סיווג (categorization)

יכולת סיווג ותיוג היא יכולת בסיסית של חשיבה, המאפשרת לשייך לכל אובייקט מספר הגדרות וקטגוריות. מחקרים אחרונים מצביעים על כך, כי תהליך הסיווג פועל בשני אופנים: (א) באמצעות יצירת מערכת כללים הפועלת על פי קריטריונים לוגיים, שמייצרים סדרת קבוצות של אובייקטים השווים בתוכן ושייכים באותה מידה לקבוצה; (ב) דרך יצירת אב-טיפוס, כאשר כל האובייקטים נמדדים לפי מידת הדמיון שלהם לאב-טיפוס של הקבוצה. בהתייחס לשפה המדוברת, יכולת הסיווג, שהיא יכולת מולדת, באה לידי ביטוי בעת סיווג הקולות לתוך פונמות. באופן דומה פועלת יכולת הסיווג במהלך קריאת האותיות והמילים הכתובות.

אבחנה (discrimination)

אבחנה קשורה ליכולת הזיהוי והסיווג, אך מהווה יכולת נפרדת שמאפשרת להבין האם שני אובייקטים זהים או שונים, ולהבחין בשוני בהיבטים כאלה ואחרים. שפה בנויה על רשת קשרים הנוצרים בין פונמות ומורפמות, ועל יכולתנו להבחין ביניהם ולהעניק משמעות להבדלים. ברמת הבנת הטקסט בכללותו יכולת זאת

התקציר מבוסס על הספר:

Horning, A. (2012). *Reading, writing, and digitizing: Understanding literacy in the electronic age.*

Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 3-7.

מאפשרת להפריד גם בין היחידות הסמנטיות ולערוך השוואה לרעיונות ולתפיסות, למשל, להשוות בין עמדות הכותבים באותו נושא ולהעריך כל אחת מהן.

ג. ניבוי (prediction)

יכולת ניבוי יוצרת מנגנון חשוב ביותר לפיתוח האוריינות לקריאה מהירה מפני שהיא מאפשרת ליצור ציפיות. ניבוי נוצר על בסיס הידע שלנו על אודות העולם סביב, ידע של השפה והרגלי קריאה המפתחים מערכת ציפיות באשר לסוגי הטקסטים השונים, כמו סוגות ספרותיות. יכולת ניבוי מאפשרת לנו לתפוס את הטקסטים בצורה סכמתית ולהבחין במערכת הקשרים הסמויה שעליה הטקסט נשען ובהקשר שלא מתואר בצורה ישירה. כל משפט בספר שאנו קוראים יוצר רשת ציפיות על בסיס של מה שנאמר ומה שלא נאמר בו וניבויים באשר להמשך הקריאה.

ד. זיכרון לטווח קצר (short term memory)

יכולת הזיכרון לטווח הקצר מהווה תנאי חיוני לתהליך הקריאה וגם הגבלה עבור פיתוח האוריינות. ההגבלה נקבעת על ידי מסקנות מחקרים הקובעים, כי כמות יחידות המידה היכולות להצטבר בו-זמנית בזיכרון קצר טווח לא עולה על שבע.

יכולות שפה

א. תחביר (syntax)

יכולת השפה בהתייחס לתחביר כוללת ידע של כללים לבניית משפטים, המאפשר הבחנה בין משפט לבין שורת מילים לא קוהרנטיות והכרה בקשרים שבין הארגון הפורמלי לבין התוכן, המאפשרים לנו לתפוס את השפה. מחקרים מצביעים על כך, כי תפיסת התחביר של השפה אינה קשורה להבנת משמעות המילים. שימוש בידע על אודות כללי השפה מאפשר גם הערכה אסתטית של הטקסטים, שבהם הכללים האלה משתנים למען מטרות אמנותיות.

ב. עודפות בשפה (redundancy)

קוראים מעבדים את המידע הכלול בטקסט על סמך עודף השפה, שמהווה אחד המאפיינים האינהרנטיים שלה. הכוונה, כי משתמש בשפה תמיד נזקק למגוון רחב יותר של מילים וכלים סימבוליים ממה שצריך באמת למען העברת משמעות זו או אחרת. תכונה זאת של השפה באה לידי ביטוי ברמות שונות, החל מהצורות הגרפיות ועד לביטוי התוכן במשפטים ובטקסטים שלמים של האותיות וגם במערכת של הטקסט, המקלה את משימת הזיהוי. תכונה זאת מעניקה ביטחון לקורא ומבטיחה פענוח מוצלח של משמעות הטקסט הכתוב. המחקר מראה, כי דווקא עודף המידע תומך בתפיסה יציבה, כאשר פישוט יתר מביא לאמביוולנטיות ודו-משמעות. מחקרים שנעשו על אודות למידה בגיל הרך הראו, כי עודף השימוש בשפה מאפשר למידה של מילים וקשרים בין אובייקטים.

היכולות המתוארות לעיל, מאפשרות את פיתוח האוריינות והיכולת לקרוא ולהבין את הטקסט הכתוב, והן מהוות בסיס למטה-קריאה של הטקסט. הכוונה לקריאה ברמה גבוהה יותר, הכוללת ניתוח, סינתזה, הערכה ומעורבות פעילה. מטה-קריאה מפעילה מגוון מיומנויות – מודעות לתכונות שונות של הטקסט והסביבה שבה הוא קיים. יש לציין, כי קורא מנוסה מפעיל את המיומנויות הללו בצורה חצי-אוטומטית וכמעט לא מודעת.

מודעות מטה-טקסטואלית

מודעות הקשורה לארגון ולמסגרת הטקסט. היא מאפשרת לראות את התפתחות הרעיונות המתוארים, למשל, הצגת רעיון, ביסוסו, תיאורו והמחשתו. מודעות זו חושפת את הקשרים הפנימיים בתוך הטקסט ומנתחת את התהליכים המתרחשים בתוכו.

מודעות מטה-קונטקסטואלית

מודעות להקשר שממנו בא הטקסט ושבתוכו הוא קיים, כולל סוגה, נושא, תחום, ידע קודם וטקסטים דומים. מודעות זאת מאפשרת לדעת כיצד להתייחס לטקסט, לפתח רשת של ניבויים במהלך הקריאה ולהעריך אותו על בסיס ההשוואתי, ולנוכח קריטריונים רלוונטיים עבור טקסטים בסוגו.

ה. מודעות מטה-שפתית

מודעות המתייחסת לאופי השימוש בשפה ובכלי הבעה בתוך הטקסט על רקע המאפיינים הכלליים של השפה והסגנון. היא כוללת גם מודעות למטה-נרטיב, דהיינו התייחסות הטקסט אל עצמו, מערכת הקשרים בין המחבר, הקורא המדומיין והטקסט.

המערכות הנ"ל מאפיינות את המצב של מטה-קריאה, המתפתחת באמצעות מספר רכיבים ומבחינה בין קורא מתחיל לקורא מנוסה. ניסיון בקריאה מאפשר לפתח את סוגי המודעות הדרושים למטה-קריאה. מטה-קריאה כוללת שני תהליכים מקבילים: הבנת התחום ואינטגרציה, ויצירת דגם מצבי שקול, כאשר במהלך הקריאה הקורא מפנה את תשומת הלב לחליפין לטקסט ולדגם המצב, בהתאמה לבעיות המתעוררות. קריאה מאפשרת את יצירת הסכימה המנטלית של הטקסט. נטען, כי ידע מאורגן נשמר בזיכרון בצורת תבניות כלליות, המבוססות על כללי פעילות השפה ומאפשרות לקורא לפתח מערכת ניבויים וציפיות באשר להמשך. תפיסת למידה עקיפה מסבירה כיצד קוראים מנוסים מצליחים לפתח תבניות בהתייחס לתחומי הטקסט הנקרא וכי קריאה מטיבה עם הקורא הרבה מעבר להשגת היעד שאותו הוא מציב לעצמו.

הטקסטים המקוונים הם בעלי מאפיינים ייחודיים בהשוואה לטקסטים המודפסים או הכתובים על הנייר, למשל, מכלול של טקסט עם דימויים, קול ותנועה.

אוריינות מקוונת דורשת פיתוח שתי יכולות מנטליות נוספות, פרט לאלה שתוארו לעיל:

א. בריקולאז: הבאה ביחד של טקסטים ומערכות סימבוליות שונות, ויכולת יצירת טקסטים מתוך החלקים שנמצאים במגוון קשרים הדדיים.

ב. הצבה זה לצד זה (juxtaposition): השוואה בין החלקים השונים של העמוד המקוון והאופי שבו הם ממוקמים אחד בהתייחס לאחר, תשומת-לב לנושא העיצוב ואפשרויות הצגת החומר בצורה מקוונת. היפר-טקסטים, שאותם אנו קוראים באינטרנט, קרובים לדרך שבה אנו חושבים באמצעות אסוציאציות ומעברים ספונטאניים בין רעיונות ודימויים. בשונה מהדף בספר המודפס, שבו הטקסט אמור להיות שקוף ולאפשר גישה ישירה למשמעות, היפר-טקסט מקוון מעורר אצל הקורא מודעות באשר לצורתו. היפר-טקסט מגוון יותר וכולל גירויים המתחרים בינם לבין עצמם בניסיון למשוך את תשומת הלב של הקורא. היפר-טקסט דורש מהקורא לפתח יכולת מפותחת של סינון תוך כדי קריאה. הקורא צריך לקבל החלטות לגבי מידת הצורך לגבי מקורות וקישוריות המופיעים בטקסט, האם עליו ללחוץ על הקישורית או להמשיך לקרוא את הטקסט העיקרי.

מהות תהליך הקריאה נשמרת גם כשמדובר בקריאת טקסט מקוון, אולם פיתוח אוריינות ביקורתית הופך להיות משימה מאתגרת יותר. הסיבה לכך היא, שמקורות בעלי מהימנות שונה מתערבבים להם יחד ומאבדים ביניהם את ההבדלים. על פניו, היפר-טקסט מעשיר את מגוון המשמעויות הניתנות להשגה באמצעות קריאת הטקסט המודפס, אולם הוא פוגע בתשומת הלב של הקורא. גלישה דרך הטקסטים המקוונים דורשת רמה גבוהה של קואורדינציה מנטלית ומהירות בתהליך קבלת החלטות, מה שמסיט את הקורא מהעיסוק בפיענוח הטקסט ועיבוד המידע הכלול בו. הקריאה הופכת להיות מפוצלת ופחות רציפה. נטען כי קריאה מפוצלת (dis-continuous reading) מאפיינת את הקריאה האקדמית המודרנית. קריאה כזו מאפיינת את החיפוש של החומר הרלוונטי, שאותו יש לאחר מכן לקרוא בצורה קוהרנטית ועמוקה יותר. נטען כי החומרים המודפסים מתאימים לקריאה מפוצלת ולקריאה עמוקה, כאשר הטקסטים המקוונים מקדמים קריאה מפוצלת.

בעידן המידע הדיגיטלי יש חשיבות הולכת וגוברת למודעות מטה-טקסטואלית, מטה-קונטקסטואלית ומטה-שפתית הנדרשות לפיתוח המיומנויות המאפשרות ניתוח, סינתזה, השוואה והערכה של הטקסט. ככל שאנו מוקפים בכמות גדולה יותר של מקורות מידע, כך הרכיבים האלה, המאפיינים את היכולת של מטה-קריאה, הופכים להיות חיוניים יותר ויותר. מיומנויות מטה-קריאה תופסות את מקומה של אוריינות בסיסית.